تذکره الاولیاء د سلیمان ماکو

د پخوانو آریایانو او د اکثرو نورو اقوامو زاړه ادبي آثار منظوم وو او منثور یې ډېر لږ پاته دي.

ویدا او اویستا دواړه منظوم وو د سنسکرت زاړه کتب هم منظوم دي. نو له دې جهته د آریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی. په دې کي هیڅ شك نسته چي د ژبي اساس پر نثر اېښودل کیږي مګر څنګه چي بشر خپل پخواني ادبي آثار په حافظه کي ساتله، او د لیك او تحریر فن لا نه و ایجاد سوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر آسانه و او هر کله به د آریایي اقوامو ریشیانو (شاعرانو) خپل دیني او اجتماعي مطالب نظم کول، او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعار په منظوم ډول پیودل. د ویدا قدیم آثار د دغو ریشیانو د قریحې نتایج دي، اوستا هم د زرتشت او د ده د اتباعو کیتونه او سندري دي، د زاړه یونان ایلیاد او اوډیسه د هومر حماسي سرودونه دي.

د پښتو ژبي په ادبي تاریخ کي هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړی منظوم اشعار لاس ته راغلي دي او د قدماوو په دوره کي تر (٦٠٠ هـ _ ق) دمخه د کوم منثور اثر درك نه لرو، فقط د هاشم سرواڼي (د سالو وږمه) یو کتاب راته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا ډېر دي چي لکه پخواني آریایي متون سینه په سینه را نقل سوي او وروسته په کتابو کي ضبط سوي او تر موږ پوري را رسېدلي دي.

ځکه چي پښتو ژبه د قدیمو منظوماتو په شهادت موجوده وه، نو طبعاً به یې نثر هم درلود، مګر ښایي چي د لیك او تحریر د نه والي په سبب (نثر) نه وي ضبط سوی، او که څه هم و هغه به د زمانې څپو ورسره وړی وي.

په دغه علت نو موږ د قدماوو په دوره کي تر (٦٠٠ هـ _ ق) پوري د پښتو نثر نسو موندلای، او تر دغه وروسته د متوسطینو په دوره کي چي څلور پېړۍ ده، د نثر نمونې لرو او نثر لیکونکي پښتانه پېژنو چي کتب یې تالیف کړي دي.

د مغلو تر تاړاك دمخه یعني تر (٦٠٠ هـ _ ق) پخوا د پښتو ژبي ادبي مراکز، غور، هلمند، ارغنداو او د ترنك ورشوګاني وې، څنګه چي
دغه مراکز د مغولو خونخورو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بولګه
یې نه پکښې پرېښووه، نو ښایي چي د پښتو ډېر کتب او آثار هم ورسره تباه سوي وي.

یو ټینګ دلیل سته چي د (٦٠٠ هـ _ ق) په حدودو کي چي د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه او متینه او خوږه ده، د یوې ژبي نثر چي دې درجې ته رارسیږي طبعاً یې باید دمخه ابتدایي مراحل طی کړي وي څو د طفولیت له مراتبو څخه د رشد او پخوالي درجې ته راغلې وي.

نو له دې خبري څخه استدلال کوو چي باید ډېر دمخه لا اقل دوې درې پېړۍ پر پښتو نثر تیري سوي وي څو د اوومي پېړۍ متانت او پوخوالی یې میندلی وي.له دې لنډو یادوونو وروسته به زه د پښتو د لومړني تر لاسه سوي نثر لیکوال در وپېژنم او بیا به یې پر نثر او خصوصیاتو وږغیږم.

سلیمان ماکو د تذکره الاولیاء لیکوال (٦١٢ هـ _ ق) :-

د پښتو ژبي له پخوانو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه چي تر اوسه معلوم سوي دي یو غټ او مقتدري لیکوال سلېمان ماکو دی.

دی د بارك خان صابزي ماکو زوی دی، چي د قندهار په ارغسان کي اوسېده، د ماکو قبیله تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسي، او په ابدالیو (درانیو) کي شاملیږي. سلېمان له دې قومه یو پوه لیکوال راوتلی دی، او د

پښتونخوا په غرو او رغوكي يې سياحتونه كړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال يې ليدلي دي.
دی پخپله وايي چي : په (٦١٢ هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغوګرځېدم، او د لويانو مراقد مي ليدل او پلټل، داسي ښكاري چي سلېمان تر دغه مفيد اوګټور سفر وروسته موفق سو چي د پښتو نوموړو بزرګانو په احوال كي يوه تذكره الاولياء وليكي او د دوی ويناوي او اشعار په دې كتاب كي خوندي كړي. دا كتاب متاسفانه چي ټول اوس ورك دی، خو لومړي اووه مخه يې ما تر ١٣١٩ ش كال دمخه په قندهاركي وموندل او د هغو مخو عكسونه مې د كابل په سالنامه او بيا په پښتانه شعراء لومړي ټوك كي خپاره كړل.
سلېمان ماكو د پښتو يو پخوانی مؤرخ او نثر نويس دی، او د ده د نفيس اوګټوركتاب دغه څو مخه د پښتو ژبي او ادبي رجالو د تاريخ لپاره داسي مفيد ثابت سول چي د ادب او پښتو تاريخ يې تر ابده مرهون دی.
سلېمان ماكو مؤرخ :-
د سلېمان تذكره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چي د هر سړي احوال پكښي بيانوي، د هغه علمي او روحاني مقام ښيي، او بيا يې اشعار او ويناوي رانقلوي.
د تذكرې څو پاڼي چي پيدا سوي دي دا ځني معلوميږي چي سلېمان د پښتنو مشاهيرو احوال په داسي ډول ليكله چي د هغو د ژوندانه وقايع ثبت سي او دا خبره هم څرګنده سي چي پلاني سړي څنګه ژوند كاوه، چيري اوسېده، پلار، نيكه اوكورنۍ يې كومه او چيريه وه؟ او له هغه سړي څخه د خلكو په خوله او زړوكي كومه وينا اوكوم شعر پاته دی؟
دی په خپل سياحت كي دكاملانو حضور ته رسېدلی دی اوكوم مشاهير چي مړه وه، د هغو مراقد يې موندلي او ليدلي دي، او د تاريخي وقايعو په ضبط كي يې ډېر دقت كړی دی، په دېباچه كي په خپله وايي :
" په سن دوولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو اوكليوګرځېدم او مراقد د اولياوو او واصلينو مي پلټل او په هر لوري مي كاملان موندل او د دوی په خدمت كي خاكپاې وم او هركله په سلام ورته ولاړ چي له سفره په كوركښېنستم او تناكي مي وچاودلې د پښو بيا پاڅېدلم او له ښښتنه مي مرستون سوم چي احوال د هغوكاملانو وكاږم او دوی چي هغه ويناوي پاته كړي دي او پښتانه يې لولي اوس[1]" .
له دې څخه ښكاري چي سلېمان ماكو په تذكره كي خپل مشاهدات او د سياحت ليدل سوي اوكتل سوي معلومات كښلي دي، او لكه پاخه مؤرخان د خپلو ليدلو اوكتلو څخه حكايت كوي او يا هغه روايت ليكي چي له پښتنو څخه يې په ټينګه اروېدلي دي.
د سلېمان تذكره د پښتو د پخوانو شاعرانو په احوال او آثاروكي زموږ يو پخوانی تاريخ او پوخ ماخذ دی هغه اووه مخه چي له دې تذكرې څخه لاس ته راغلي دي د دغو شاعرانو احوال پكښي سته :
١. شېخ بګېټنی
٢. ملكيار غرشين
٣. شېخ اسمعيل
٤. قطب الدين بختيار.
دا خبره هم بايد هېره نه كړو چي سلېمان د پښتنو رجالو په تاريخ كي هغه سبك نه دی تعقيب كړی هغه چي د شېخ عطار په تذكره الاولياء كي ټاكلی سوی و.
ځكه چي شېخ عطار يوازي د اولياوو د زهد او تقوی حكايات سره راټول كړي دي مګر سلېمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق اوكورنۍ او هم ادبي موقعيت ښيي او په دې ډول يو پوه سړی او ستركور مؤرخ ښكاري، نو د ده كتاب په حقيقت كي د تصوف كتاب نه دی بلكي د شعر او ادب يوه ګرانبها مجموعه ده[2].

د سلېمان په عصر کي د پاړسي ژبي تذکرې ليکلي سوي دي چي مشهوري يې هغه د شېخ عطار تذکره الاولياء او بله د شاعرانو تذکره لباب الالباب ده چي محمد عوفی د (٦١٨ هـ _ ق) په حدودو کي کښلې ده، د شېخ عطار تذکره خو تاريخي ډول کورټ هيڅ نه لري، اما تر عطار دمخه کشف المحجوب د صوفيانو مقامات او ملفوظات او اخلاق او اقوال بيانوي خو لږ لږ تاريخي احوال هم لري، د سلېمان تذکره يو څه د علي هجويري غزنوی کتاب ته ورته ده. اما لباب الالباب چي د پاړسي ژبي د شاعرانو تذکره ده هم د دوی احوال او دقيقانه تاريخي کوايف نه لري بلکي زياته برخه يې د دوی د اشعارو په نمونو ډکه کړې ده.

د سلېمان تذکره دا مزيت لري چي هم د رجالو اخلاق او احوال وايي او هم يې د کلام نمونې لري او هم د دوی روحاني مقامات او د تصوف برخه څرګندوي له دې جهته موږ د سلېمان تذکره د تذکره الاولياء او تذکره شعراء تر منځ يوه جامعه نسخه ګڼو او سلېمان يو بصير مدقق مؤرخ او تذکره نګار بولو.

تر سلېمان ماکو دمخه د پښتو ژبي کومه منثوره نمونه موږ ته نه ده معلومه، چي پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه سبك او ډول يې لاره؟ خو د سلېمان د نثر پوخوال او متانت دا راته څرګندوي چي د دغه عصر نثرونه به دغسي پاخه وو او لکه د پاړسي نثر چي هم په دغو غزنوي او غوري دورو کي متين او پوخ او خوږ و د پښتو نثر به هم ښه او د فصاحت اصولو ته نژدې و.

د سلېمان ماکو نثر که په تحليلي سترګو وليدل سي تر دغو درو عواملو لاندي يې نشو نما راته ښکاره کيږي، او په هغه ادبي محيط کي چي دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو :

١. د پښتو ژبي خپل اثر چي سلېمان پښتون و او د پښتو ژبي ويونکی و. نو طبيعي ده چي دغه عامل به د ده د نثر پر ادبي بنيه او جوړښت پوره اثر درلود. او ښايي چي تر ده دمخه چي کوم نثاران موجود وو د ليکلو سبك به هم پر ده درونд اثر لاره.

٢. په پارسي ژبه کي چي کوم لوی ادبي حرکت موجود و، او د سلېمان ماحول يې نيولی و، ضرور به يې د ده پر نثر هم اثر کړی وي.

٣. په دغه عصر کي پارسي نثر ښه رشد موندلی و، هم په غزني او هم په خراسان او هم په هند کي خپل عروج ته رسګېدلی و. تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفی لباب الالباب او جوامع الحکايات تاريخ سيستان او بيا طبقات ناصري او نور کتب د دغه عصر مهم منثور آثار دي، ځکه چي پښتو هم د دغه ادبي چاپېر په منځ کي ژوند کاوه، نو يې اغيزي هم طبيعي وې.په دغه عصر کي عربي ادب او عربي ژبي هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په ابتداء کي تر دغه اثر لاندي نشو نما وکړه او د (٥٠٠ هـ _ ق) په حدودو کي چي کوم پارسي منثور کتب وليکل سوه د عربي ژبي اغيزې پکښي څرګندي دي، ځکه چي پښتانه هم د عربي ثقافت سره په دغه زمانه کي پوره ارتباط لري، پر پښتو هم د عربي اثر سوی دی.

د سلېمان ماکو په حياتي محيط کي دغه درې سايقه موجود وو چي هر يو پر ادبي تحول او د ليك او نثر پر ډول باندي طبعاً اثر کوي، او زه هم تر دغو درو عواملو لاندي د سلېمان نثر تحليلوم :

(١) د ده پښتو :-

د سلېمان نثر د پښتو ژبي له خوا دوه اړخه لري، چي دواړه هم په ادبي تدقيق او پلټنه کي خورا مهم دي، يو اړخ يې د ادا طرز او جمله بندي او د عباراتو تلفيق او سره نښلول دي چي څنګه خپل مطالب ادا کوي، څنګه جملې ليکي، او د کلام عمومي سياق او سباق يې څنګه دی؟

دوهم د ده د نثر کلمات او الفاظ څنګه دي؟ آيا د ده په پښتو کي هم لکه پخواني شعراء ځيني متروك او مړه کلمات سته که يه؟ نو پخپله د پښتو ژبي له پلوه که د ده نثر وسپړل سي روان دی اغلاق او تعقيد نه لري، اوږدې او پېچلي جملې نه استعمالوي او د طبيعي مکالمي رنګ لري.

سلېمان د عباراتو په تلفيق او سره نښلولو کي استاد دی، او عبارت
يې لنډ لنډ او واضح دي، جملې سره پرېکوي، او هري مبتداء ته بېل
خبر ورکوي، د متعددو معطوفو مبتداوو لپاره په يوه خبره اکتفا نه
کوي، او هم له دې جهته يې نثر وضاحت او سلاست لري. او جزيل کلام باله کيږي.

د پښتو ژبې اصلي او طبيعي رنګ هم دغه دی، چي خبري يې پرې پرې وي، او هر کلام ځانله مستقل وي او ډېر معطوفات ونه لري، او يوه پر بله بار سوي جملې نه وي، چي په پخوانۍ پارسي کي هم د نثر ليکلو سبك دغه و. مګر وروسته چي د مغولو د دورې ناوړه نثر رواج سو دغه وضاحت او جزالت او خوږوالی يې بايلود. لاندي د دواړو ژبو څخه مثالونه وګورئ. د ابوالفضل بيهقي سره پرېکړي او واضحي جملې : "پس رسول بر پای خاست و منشور و نامه را بر تخت نهاد و امير بوسه داد و بوسهل زوزنی را اشارت کرد تا بايستد و خواندند ګرفت(۳)".

د عطا ملك جويني اوږده او سره نغښتلي معطوف عبارات چي څو قرنه تر بيهقي وروسته د مغولو د دورې په سبك ليکل سوي دي : "به سبب تغيير روزګار و تاثير فلك دوار و ګردش ګردون و اختلاف عالم بوقلمون مدارس درس مندرس، و معالم علم منطمس ګشته و طبقه آن در دست لګدکوب حوادث پايمال زمانه غدار و روزګار مکار شدند، و به صنوف صروف فتن و همجن ګرفتار، و در معرض تفرقه و يوار معرض سيوف ابدار شدند و در حجاب تراب متواری ماندند(٤)".

په پخوانۍ پارسي کي د بيهقي او د ده د معاصرينو ليك له طبيعي محاورې څخه لېري نه دی اما د مغولو تر دورې وروسته اکثر ليکونه د محاورې له ډوله دوني لېري دي چي فرق يې په لومړي نظر سړي ته ښکاري.

د سلېمان ماکو پښتو نثر هم د پارسي د پخي انشاء رنګ لري، کوم نثر چي په غزنوي دوره کي له (٤٠٠ هـ _ ق نه تر ٥٠٠ هـ _ ق) پوري مروج و. لاندي جملات د نمونې په ډول د سلېمان ماکو له تذکرې څخه راوړل کيږي :

"نقل کاوه سي چي په روزګار د غازي شهاب الدين چي په ډيلي کي هغه ستر واکمن ټاټوبی ور وښانده او هم هورې مړ سو(٥)".

خلاصه :

د سلېمان نثر د عمومي محاورې څخه لېري نه دی، جملې يې پرې پرې دي، وضاحت لري، مقاصد لنډ لنډ ادا کوي، د يوې جملې خبر په بله پوري معلق نه پرېږدي او ځيني هسي زاړه تعابير او ادبي مصطلحات هم لري چي اوس نسته.

د مثال په ډول تڼاکي وچاودلې د پښو. چي مقصد يې په خپل مسکن کي آرام کول او هوسايي ده.

ډېر زښت يې ووژل. چي په اوسنۍ اصطلاح له لومړيو دوو کلمو څخه يوه کافي ده. او دواړې نه وايو او دا زښت _ زخت هغه د دري _ پارسي سخت دی، چي د تاکيد لپاره په ساماني او غزنوي پارسي کي ډېر مستعمل و او اوس هم موږ په پښتو کي کله کله وايو، مثلاً : سخت يې وواهه. بل ځای وايي : پر نړۍ د ستن ږغووه يعني پر دنيا يې د روحانيت او ستانه توب آوازه وه، چي اوس نه د ستن او نه د ږغو کلمات سته او نه داسي تعبير څوك کوي. ښايي چي دا د هغه وخت تعابير وي، چي اوس له ژبې څخه وتلي او مهجور دي.

دغسي نور ډېر کلمات په دې يو څو مخو کي مومو چي اوس يې په ژبه کي استعمال نادر دی او مړه ګڼل کيږي مثلاً ګروهېدل (ګرويدن) مصدر پخوا موجود و، او د متقدمينو په دوره کي اصلي عنصر او ماده ګروه د عقيدې معنی درلوده، لکه : چي د شېخ رضي او نصر لودي په اشعارو کي د ګروه کلمه راغلې ده، دلته د سلېمان

ماکو په نثرکي د دې مادې څخه وګروهېد په فعلي ډول راغلی دی، چي معنی يې ګرويدن و عقيده کرد ده. دا کلمه په وروستيو ادباوو کي هم مستعمله وه، مثلاً خوشحال خان خټك وايي :

نه يې زړه په ما نرمیږي نه ګروهيږي
خدايه څه مي سريکار شه له کافـــره

بميا (بوميا) پخوا د رهبر او مرشد په معنی و، سلېمان ليکي :

"څو چي بميا سو د وګړو." يعني د عوامو رهنما سو. چي اوس دا کلمه متروکه او مړه ده.

دغسي دی پاړکی (قطعه شعر) ستر ښتن (خدای بزرګ) ګڼون (شمار) کول (خاندان) دښن (دشمن) جوبله (جنګ) او نور کلمات راوړي چي اوس نه دي مستعمل او اکثر دغه کلمات تر (۱۰۰۰ هـ) پوري لا هم په شعري دېوانو کي ليدل کيږي اما له محاورې څخه وتلي دي.

(۲) د پارسي اثر :-

د پارسي ژبي د نثر اثر د سلېمان په انشاء کي ښکاري او دا د محيط يوه طبيعي اغېزه ده، چي ژبه هيڅکله ځان نه سي ځني ژغورلای. ځيني تراکيب او جملې د سلېمان په نثر کي سته چي خاص د پارسي تراکيبو رنګ لري، مثلاً مضاف اليه دمخه کول، لکه : او تڼاکي وچاودلې د پښو چي دغه بايد داسي وي : د پښو تڼاکي وچاودلې. او نور دغسي تراکيب چي د پارسي ژبي اثر پکښي ښکاره دی. سلېمان که څه هم د پارسي کلمات ډېر نه راوړي، او اکثراً پښتو سوچه الفاظ ليکي خو بيا هم د ده نثر د پارسي کلماتو له خلطه نه دی خالي او دغه محيطي اثر يې قبول کړی دی، وګورئ د روزګار کلمه کټ مټ هغسي استعمالوي لکه د پارسي ژبي پاخه پخواني ليکوال.

بيهقي ليکي : و به روزګار سطان ماضی چون معدان والی مکران ګذشته شد.

سلېمان وايي : په روزګار د غازي شهاب الدين چي پرکفر يرغل و. بل ځای ليکي : په روزګار د شېخ ببټني کي د ده ورور چي سړبن نومېد.

دغه نور خالص پارسي کلمات هم د ده په نثر کي سته، لکه : درخواست، سپاس، درود، خاکپای، خدای مهربان او نور ... چي د پارسي ادبي اغيزي د سلېمان په نثر کي راښيي، او دا اغيزي په يوه مشترك چاپيرکي د ژبو تر منځ يو طبيعي او حتمي امر دی، مخصوصاً د پښتو او پارسي تر منځ چي له يوې ريښې څخه دوې آريايي ژبي دي.

(۳) د عربي اثر :-

د سلېمان په نثرکي تر پارسي د عربي ژبي اثر هم ډېر او دروند ښکاري او د دې علت هم دا دی چي عربي په دغو وختو کي د پښتنو ديني او درسي ژبه وه، اوکه به چا له علمه سره مينه درلوده، هغه طبعاً عربي زده کوله، ځکه علم يوازي په عربي ژبه کي و، او داسي هم ښکاري چي سلېمان يو متدين او تصوف ته مايل او د ديني علومو طالب سړی و، ځکه چي دغه ټول په عربي و نو به سلېمان عربي کتب لوستلي وي او د ده د حيات په چاپېرکي به د عربي ادبي او ديني او تصوفي اثر خورا کلك او هم ډېر و.

د عربي اثر يوازي په پښتو نثرکي نه دی، بلکي د ساماني او غزنوي دورې د پارسي نثر په شهکارونو، لکه د بلعمي تاريخ او تفسير طبري او د بيهقي تاريخ آل سبکتګين او نورو ټولو کي د عربي نثر هسي واضح او ښکاره اثرونه لري، او د پارسي په نثرکي په څرګند ډول، نو پښتو نثر خو له يوې خوا مستقيماً د عربي تر اثر لاندي و او له بلي خوا يې له پارسي نثره استفاده کوله چي هغه هم د عربي له اغيزو څخه خالي نه و، نو له دغو دوو جهتو څخه د سلېمان په نثرکي د عربي اثرونه خورا څرګند او ښکاره دي. يو پښتون معاصر ليکوال د سلېمان پر نثر هسي ليکي : "غټه خبره چي په دې نثرکي نظر ته راځي، دا ده چي په دې کي عربي رنګ معلوميږي، جمله

بندي او ادا د پارسي د عربي تر تاثير لاندي ده، زه دا نه سم ويلای چي هغه وخت ګوندي د پښتو طبيعي آهنګ دغسي و، بلکي کېدی سي، چي په خپله سلېمان د عربي تعليم يافته اوسي، نو ده چي د پښتو نثر ليکلی دی طبعاً د عربي تر اثر لاندي راغلی دی. د سلېمان په عربي تعليم باندي دا خبره دلالت کوي چي د ده په نثر کي عربي الفاظ لکه قطب، قوده الواصلين، مراقد او داسي نور شته، او صحيحه خبره دا ده چي په دغه وخت کي پرته له عربي څخه بله د تعليم ذريعه وه هم نه. دا چي موږ وويل چي د ده په نثر کي د عربي اثر معلومېږي، د لاندي جملو څخه ښه څرګندېږي :

١. وايم حمد او سپاس د لوی خدای.
٢. نقل کاندي چي شېخ بېټنی هوسېد په غره د کسي باندي.
٣. سړبن نه درلود زامن.
٤. خدای مهربان د اسماعيل په برکت سړبن ته نصيب کړه دوني زامن چي تر وس تېر سوګڼون د هغو.
٥. ډکه سوه مزکه د پښتنخا د دوی په کول.

په پورته جملو کي د عربي رنګ څرګند دی. څوك چي د عربي سره آشنايي لري هغوی پخپله پوهېږي زه نه غواړم چي د نحو او جمله بندۍ د اصولو په بيان چي يو رقم تحصيل د حاصل دی، خپل مضمون اوږد کړم، هو دومره قدري به ووايم چي دغه جملې نن ورځ موږ په پښتو کي څه رنګ اداء کوو؟ وګورئ !

١. د لوی خدای حمد او سپاس وايم.
٢. داسي نقل کاندي چي شېخ بېټنی د کسي په غره اوسېده.
٣. سړبن زامن نه درلودل.
٤. مهربان خدای د اسماعيل په برکت سړبن ته دوني زامن ورکړه چي اوس د هغوګڼون تر وس تېر سو.
٥. د دوی په کول د پښتونخوا زمکه ډکه سوه(٦)".

اوس که موږ د سلېمان ماکو دغه څو جملې په غور وګورو نو په ټولو جملو کي فعل تر متعلقو مفاعيلو دمخه راغلی دی، چي دا د عربي اثر ښکاري، مثلاً که لومړۍ جمله په عربي وي نو به الحمدالله العظيم وي چي د پښتو جملې رنګ يې هم دغسي دی. او د عربي د تقليد اثر پکښې ځلېږي. او دا د عربي ژبي د جمله بندۍ تقليد له (٤٠٠ هـ _ ق) څخه په پارسي کي هم مروج و، چي د بيهقي دا جملې يې ښه څرګندوي : امير ګرد بر ګرد قلعه ګشت، جنګ جايها بديد، ننمود پيش چشمش و همت بلند و شجاعش آن قلعه و مردان بس چيزی. بل ځای وايي : امير نشاط شراب کرد، و ننمود بس طربی که دلش سخت مشغول بود.

په پښتو جملو کي چي د سلېمان له نثر راواخستلي سوې کټ مټ دغه اثر څرګند دی، لکه چي هم تاسي ته ښکاره سوه، دغسي هم نقل کاوه سي يا هسي نقل کاندي د عربی اثر دی، چي ليکوالو به د عنعنې پر وخت راوړ او دا رسم هم په پښتو او هم په پارسي کي پاته سوی دی.

د سلېمان ماکو د نثر مميزات :-

اوس هم چي د پښتو د لومړي نثر اساسي يعني د پښتو او پارسي او عربي اغيزې وڅېړلي سوې يو څو مهم ادبي مميزات هم لاندي ذکر کېږي چي په دې نثر کي ليده سي :

(١) ايجاز :-

د سلېمان د نثر يو څرګند مزيت د جملو ايجاز دی، چي دغه مميزه يې د پارسي له قديمه نثره سره شريکه ده، تر غزنويانو دمخه تر (٤٠٠ هـ ق) پخوا د پارسي نثر نهايت موجز او جملې يې لنډې وې، چي دې مطلب ته ما دمخه اشاره وکړه.

(۲) توصیف او توضیح :-

د سلېمان په نثرکي ځیني جملې داسي سته چي فقط د توصیف
او ښو ځرګندولو لپاره راوړلي سوي دي، دا مزیت د پارسي په ساماني سبك کي لږ و، خو د غزنوي دورې لیکوالو
ښه پسي ډېرکړ، او د مطلب د روښانولو لپاره یې ځیني پله پسې جملې راوړلې چي مقاصد ښه پسي
واضح سي[۷]. د مثال په ډول : په ویاله د ارغسان هوسیږم او په دې ځمکو پائیږم.

بل مثال : شېخ بېټني هوسېد په غره باندي او هلته دېره و.

بل مثال : د دوی په خدمت خاکپای وم او هرکله په سلام ورته ولاړ.

چي په دغو مثالوکي دوهمي جملې د توضیح او توصیف لپاره
راغلي دي.

(۳) د افعالو تکرار :-

د پارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هري جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼي، که څه هم یو
فعل په جملوکي مسلسلاً تکرار لا هم سي د افعالو تکرار لکه وروسته چي یو ادبي عیب وګڼل سو، د ساماني
عصر په نثرکي عیب نه و، بلکي د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده، او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبه
کي هم و، چي پارسي ژبي ته راغلی و، او دا یو قدیم ادبي سنت ګڼل کېده[۸].

د مثال په ډول رودکي د ځوانۍ د غاښو په صفت کي داسي وایي : "سپید سیم رده بود و در و مرجان
بود، ستاره سحری بود، و قطره باران بود."

چي "بود" څلور واره پکښي تکرار سوی دی، یا مثلاً لکه دا جملې چي د (۳٦۰ هـ ق) د حدودو دی :

"من خواستم که کتابی بنا کنم و هر چه شایسته اندرو یاد کنم ... و بس قوتها شان پیدا کنم"[۹].

د سلېمان په نثرکي هم دغه د افعالو تکرار سته چي د قدیمو نثرو اثر دی او کله دونی ډېر افعال ذکرکوي
چي په یوه لیکه کي څو مکرر فعلونه راوړي، د مثال په ډول : "بختیار په پښتو سندري کړینه، اوښي تویوینه، خدای
ته نارې کړي غلبلې کړي، پاړکي لرینه."

وګورئ ! پنځه فعله په یوه سطرکي سره یو ځای سوي دي چي دوه کټ مټ تکرار هم دي.

دلته باید دا هېر نه سي چي د ژبي دغه طبیعي او روان سبك ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف
ناروا دود وروسته رواج سوی دی، چي
کله کله د کلام رنګ او خوند هم ور اړوي، موږ باید په اوسني نثرکي دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو،
او د قدیم طبیعي او خوږ سبك پیروي وکړو.

(٤) د روابطو حذفول :-

لکه دمخه چي مو وویل قدماوو د فعل تکرار عیب نه باله، او یو فعل یې مکرر هم د څو جملو په پای کي
راوړ، خو تر (٤۰۰ هـ ق) را وروسته په غزنوي دوره کي لیکوالو په متعاطفو جملوکي په قرینه سره د ځینو روابطو
حذف رواج کړ، اوکلام ته یې یو راز بلاغت وباخښه، د مثال په ډول د بیهقي په دې جملوکي "است" رابط فعل
محذوف دی.

"خیمه مسلمانی مك است و ستون پادشاه و طناب و میخها رعیت. وروسته "ماند" فعل درې ځایه حذف
سوی دی. پس چون نګاه کرده اید، اصل ستونست، و خیمه بدان بپا بست و هرکه وی سست شد و بیفتاد نه
خیمه و نه طناب و نه میخ. هم چي باید داسي وای : "نه خیمه ماند، نه طناب ماند نه میخ ماند[۱۰]".د سلېمان نثر
لکه د تکرار افعالو زوړ خاصیت چي لري دغسي هم د غزنوي دورې د پاړسي رنګ پکښي ښکاري او اکثر افعال

حذفوي، او له تکراره يې ځان ژغوري. د مثال په ډول : وايم حمد و سپاس د لوی خاوند، او درود پر محمد مصطفی چی دی بادار د کونينو او رحمت د ثقلينو ... چي وايم له درووده سره او بل دی له رحمته سره محذوف دی.

(٥) د ترنم حروف :-

د سلېمان د نثر يوه بله مهمه مميزه دا ده چي د افعالو په پای کي د ترنم يو نون زياتوي. او دا هغه خاصيت دی چي وروسته د پير روښان او درويزه په سبك کي خورا ډېر سوی او يو فني رنګ يې موندلی دی، يعني د مسجعو جملو په پای کي د ترنم يو (نه) زياتيږي. دا ترنم د پښتو لنډيو په آخرنيو سلايبلونو کي عام دی، لکه : خورينه، کوينه، راوړينه، د خوري، کوي، او راوړي حالي افعالو پر ځای.

مثالونه : او سندري کړينه، يا اوښي تويوينه يا پاړکي لرينه. چي دلته د کړي، تويوي، لري افعال کافي دي او (نه) زايد دی.

سجع او موازنه :-

پخوانو ليکوالو به کله په جملو کي د سجع او موازنې په ډول کلمات راوړل چي د پارسي نثر په ساماني او غزنوي دوره کي دا رعايت لړ و. مګر وروسته چي فني نثر د عربي په تقليد پيدا سو، دا کار ډېر مبتذل او عام سو. بيهقي هم کله داسي اسجاع لري، د مثال په ډول : فصلی خوانم از دنيای فريبنده، بيك دست شکر پاشنده، و بديګر دست زهرکشنده[11]. د سلېمان نثر که څه هم مسجع نه دی خو لکه بيقهی او نورکله داسي موازن او مسجع کلمات لري او لکه چي وويل سوه د افعالو په پای پوري يو (نه) د ترنم لپاره نښلوي، چي مسجع هم سي دا جملې هم دغسي رنګ لري : او مرقد د اوليا او واصلينو مي پلټل او په هر لوري مي کاملان موندل يا په جوبله کي ملکيار دا پاړکی وويل، چي غازيان وپاربدل او په څېر د زمريو ورتوی سول.

دا د سلېمان په نثر کي ځيني داسي اثرونه سته چي د پارسي د ساماني او غزنوي دورې د ليکوالو سره نژدې کيږي او کوم ادبي جريان چي تر ده دمخه درې څلور قرنه په منځنۍ آسيا کي موجود و سلېمان له هم هغه څخه متاثر ښکاري. اما دا زموږ استنتاج او څېړني چي فقط د ده د کتاب پر يو څو مخه باندي سوي دي په کامل ډول د هغه عصر د نثر عمومي مميزات نه سي ښوولای، البته که بل يو منثور اثر له دغه عصره زموږ په لاس کي وای نو به مو د حتم او يقين په ډول څه ويلي وای. له دې جهته هم د دغه بحث او پلټنې تکميل هغه وخت ته پرېږدو، چي د پښتو نثر زړې نمونې پيدا سي، او ښايي چي دا کار زموږ آيندګان پای ته ورسوي، او دغه اوسني ارمانونه او منتج معلومات يا نقض کي يا تاييد.

د سلېمان د نثر ځيني ناوړه ترکيبونه :-

تر اوسه موږ د سلېمان د نثر ښېګنې در وښودلې، او د پارسي او عربي کومي اغيزې چي پکښې ښکاري تحليل سوې. په دې نثر کي ځيني غوټه او سره نغښتلي عبارات او تراکيب هم سته چي ناوړ او غير مستحسن ښکاري. ځکه د کتاب بشپړه نسخه نسته او همدا څو پاڼې چي پيدا سوي دي په خورا بد خط دي. او سړی نسي ويلای چي دغه تعقيدات او ناوړه تراکيب پخپله د مؤلف او که د ناسخ او ليکونکي تصرف يا سهوه ده؟

موږ چي د دغو څو پاڼو سياق او سباق ته ګورو ځکه چي د مؤلف نثر سهل، روان او خوږ دی نو دا ويلای سو چي دغه يو څو جملې او مغلق تراکيب به د ناسخ تصرف يا سهو وي. دا لاندي تعابير څرګند او خواږه او د بلاغت اصولو سره سره سم په نظر نه راځي : "موسی چي ستر پلار و د قطب تللی و له بختيارانو څخه او ميشت و پر ايواد چي سند باله سي. لرغوني برخه زوی د موسی شېخ احمد ته لوی ستانه ورکړ سوی دی، د سنزر لاس ونيو وګروهېد او پر نړۍ د ستن ږغو وه[12]".

لمن ليکونه

۱. تذکره الاولياء قلمي
۲. کابل کالنۍ د ۱۳۱۹ کال ګڼه د تاريخچه سبکهای اشعار پښتو مقاله او همدارنګه پښتانه شعراء لومړی ټوك، ۱۳۲۰ ش د ٦٥ _ ٦٤ مخونو تر منځ د تذکره الاولياء عسکونه. کابل پښتو ټولنه.
۳. تاريخ بيهقي ص ٤٨
٤. جهانکشای جوينی ج ۱ ص ٤
٥. د سلېمان ماکو تذکره
٦. کابل کالنۍ ۱۳۱۹ ش کال ۲٤۲ مخ د مرحوم خادم ليك.
۷. سبك شناسی ج ۲ ص ٦۹
۸. سبك شناسی ج ۲ ص ٥٥
۹. الابنيه عن حقايق ادويه، د ابو منصور علی هروی ليك.
۱۰. سبك شناسی ج ۲ ص ۷۲
۱۱. سبك شناسی ج ۲ ص ۷۳
۱۲. تذکره الاوليا د سلېمان ماکو _ د ۳ مخ څخه تر ۲۰ پوري. د ۱۳۷۹ لمريز کال، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز له خپرونو څخه.